

А 2005

9441к

Қазақ
прозасы
қазынасынан

Әкім
ТАРАЗИ

Тасжарған

RARITY

PUBLISHING
COMPANY Ltd

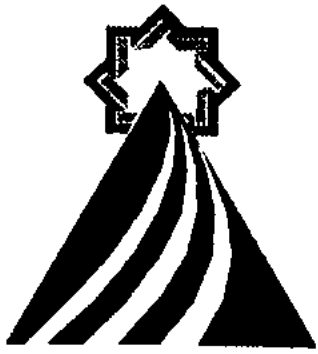
Әкім Тарази

Тасжарған

Роман

**Алматы
«Раритет»
2005**

Қазақ
прозасы
қазынасынан

Әкім
ТАРАЗИ

Тасжарған

Роман

RARITY

PUBLISHING
COMPANY LTD

ББК 84Қаз7-44
T21

**Қазақстан Республикасы Мәдениет, ақпарат және спорт
министрлігі бағдарламасы бойынша шығарылды**

Серия 2002 жылдан бастап шығарылып келеді

**Зейнолла СЕРІКҚАЛИҰЛЫНЫҢ
«АЛТЫН ҚОР» кітапханасы**

Көркем безендірмесі негізін салған Александр Тленшиев

Тарази Ә.
T21 Тасжарған: Роман. — Алматы: Раритет, 2005. —
336 бет. — «Алтын қор» кітапханасы.

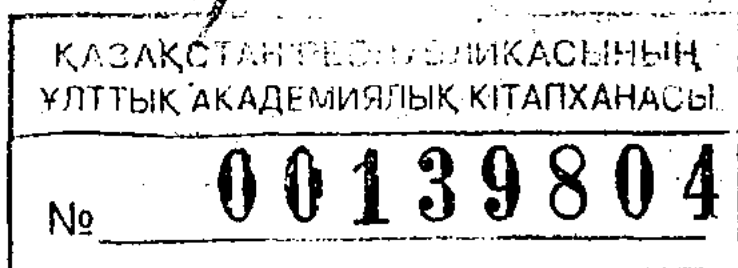
ISBN 9965-663-86-6

Көркем әдебиет тағдыры да адам тағдыры тақылеттес: өрлей шауып озатын шағы болады, құлдырай құлап тозатын шағы болады. Асып та кетпей, тасып та кетпей, жанға жайлы жол жорғадан айнымай, ұзаққа сілтейтіндері де кездеседі.

Заманға жаман күйлейтінін, заманы оны илейтінін Абай айтқан. Мәңгі-бақи мызғымайтын жартастай көрінетін мықтылардың етегінен ұстаймын деп уақыт мұхитының құрдымына кеткен шығармалар қанша.

Өзіне сенген, өлмес сөзіне сенген автордың ғана жолы айқын. Ондай қаламгер түлкі заманды тазы болып шалмайды. Және де мұнысына өкінбейді. Сондай жазушылардың бірі — Әкім ТАРАЗИ. Қолыңызға ұстап тұрған «Тасжарған» атты кітап соның айғағы.

T 4702250201—14
413(05)—05

ББК 84Қаз7-44

ISBN 9965-663-86-6

© «Раритет» БК, 2005
© Безендірген М. Палаткин, 2005

ТАС ҚОҒАМДЫ ЖАРЫП ШЫҚҚАН ШЫҒАРМА

Осы роман алғаш «Жұлдыз» журналында жарияланды. Біз студент едік. Құмарта оқыдық. Алғаш облыс басшысының бірі болып отырған қазақ азаматының асқаралы тұлғасын көрдік. Келеңсіз өмірдің көп тұсын аңғардық. Сол қолымен жазғанда бүкіл облысты дүрліктірген арызқой баланың жазуы шығатын Мәтековтің бейнесі қандай. Елеусіз жүріп, сүмелеңдеп топқа еріп, тобырды көбейтетін, сөйтіп жүріп арманы асыл балаға пышақ салып кететін Шибөрі ше? Қоғамға солар қорқынышты екенін алғаш ашық айтқан да біздің Әкім ағамыз. Мына «Тасжарған» романында.

Омар бейнесі арқылы қазақ әдебиетіне тың кейіпкер келген. Шығыстан Батысқа ұшқан ұшақтың ішінде отырып, сырттағы двигательдің өртінен дүрліккен жұртты тыныштандыратын тұсы қандай. Тура жолбарыстың кейіні. Әбден ширыққанда бұрын ешкім шеше алмаған күрделі теңдеуді шығаратын есепшілдігі ше? Онысы академиктің өзін таң қалдырады.

Сол Омарды бейнелеген роман кітап болып жарыққа шығарда талапайға түсіпті. Алдымен қолжазба жоғалған. Соңынан романның өзі сан тұсынан қырқылған. Тіпті, бас кейіпкерлер кешкісін арақ ішіп, ертеңгісін бастары ауырып оянатын бастапқы тарауы сол қалпы алынып тасталған. Өйткені кеңестік кезде шындықты айту билікке ұнай қоймады. Ешкім арақ ішпегендей, ешбір ұшақта апат болмағандай, ешкім пышақ салмағандай жым-жылмағай заман бейнеленуі керек еді. Оған Тарази көнбеді. Тарази да көнер ме еді, тас қайнардай атқылаған таланты көнбейді. Тас қоғамды жарып шықты. Сондықтан алғашқы «Тасжарғанның» азат елдің оқырмандарына бүлінбей, қайта жетуі тарихи әділеттік болып табылады. Бұл қадам және жазушыны жаңа шабытқа жетелеуі тиіс.

РОМАН

ТАСЖАРҒАН

Где выражение зла, которого должно избегать? Где выражение добра, которому должно подражать в этой повести? Кто злодей, кто герой ее?

...Герой же моей повести, которого я люблю всеми силами души, которого старался воспроизвести во всей красоте его и который всегда был, есть и будет прекрасен — правда.

Л.Н.ТОЛСТОЙ.

Бірінші дәптер

Мирас пен Әлиге қала ұнады. Бұлар жаңа қаланы аралап өтіп, жаңа кинотеатрды көріп, жаңа көшелердің бірімен келіп, ескі қаланың тып-тыныш бір аллеясына кіре бергенде Мамыржан «өнер шығарды».

— Ал, жігіттер, қош келіпсіздер, мынау біздің үй! — деді.

Мирас пен Әли аң-таң, бұлай болар деп ойламаған.

— Бұ қалай?

— Біз басқаша келісіп едік қой.

— Сіздің үйге кейін келерміз...

— Мамыржан, сенің бұның дұрыс емес! — дей берді екеуі де сасқанынан. Мамыржан енді ештеңеге көнетін емес.

— Қадиша, өй, Қадиша! — деп айқай салды. Екінші қабаттағы балконға көзілдірікті қыз бала шықты да қайта кіріп кетті. Іле-шала балконда жылы жүзді келіншек көрінді.

— Иә, саламатсыздар ма? Үйге неге кірмей тұрсыздар?
Амал жоқ, Мирас пен Әли қапылыста қолға түскен тұтқындай сүмірейіп-сүмірейіп үйге кірді.

...Қадиша ақ көңіл, ақ жарқын жан болар. Кірер-кірместен өзімсіп сөйлеп жүр. Даусы да сыңғырлап әдемі шығады; жүзі ашық, көзі тап-таза.

— Үш күн болды күткеніме. Жоқ болып кеттіндер емес пе? Мына жарықтық та үйге бір телефон соға салуды білмейді. Қонақтар келеді, қарсы аламын деп кеткен, содан жоқ. Жұмысынан да іздеп жатыр. Мен түсіндіріп айтқан болдым, — дейді. — Ал шешініндер, жоғары шығындар.

Бөтенсуді білмейді, өмір бойы таныс адам сияқты.

— Е-е, дәу де болса, Мирас деген сен болуың керек. Әли деген сен болуың керек, — дейді және дәл тауып тұр.

Мамыржанның ендігі түрі аю атып олжалы қайтқан аңшы сияқты, немесе ата жауын қирата жеңіп бір топ құл айдап келген батыр сияқты. Аюы да, құлы да Мирас пен Әли.

— Раушан, Талғат, Дулат бері шығындар! — деп даурықты. Коридорға көзілдірік киген ересек қыз бала мен ұзын-ұзын екі ұл бала шықты — Міне, жазушы дядялар — қарап алындар, көріп алындар. Бұлар қолға түсе бермейді. Мынау ағаларың — Мирас Құлдыбаев, мынау ағаларың — Әли Есентаев! Білесіндер ғой!

Балалардың ең кішісі:

— Білеміз, — деді

— Бәрі де біледі, бәрі де оқыған! — деп жатыр Қадиша. Әкесінің мына қылығына балалар қысылып тұр, оны Мирас сезіп тұр, Мамыржан сезер емес, бөсіп тұр.

— Біздің үйде осындай жазушылар болды деп мектепте айтсаңдар, көбінің іші күйіп өледі. Жазушы! Жазушының өзін көру оңай ма? — Әкесі үшін балалар қысылып барады, сол ыңғайсыз сәттен қалай шығарын білмей Мирас пен Әли қиналып барады.

— Мынау менің тұңғышым, аты — Раушан. Оныншы класта, оқу озаты! Мынау менің ортаншым — Талғат, тоғызыншыда, оқу озаты, мынау менің кенжем — Дулат, Алматыда туып еді, атын сондықтан Дулат қойғанбыз, сегізіншіде, оқу озаты. Раушан математик болмақ. Талғат кенші болмақ, Дулат прокурор болмақ.

Раушан тым ұяң момын көрінді. Талғат та жуас па, қалай, прокурор болатын Дулат өткір сияқты, әзілқой, сайқымазақтау шығар, жұрттың сөзін тыңдағанда көзінің қорығынан жалтылдап от көрініп қалады. «Болса болар» деп ойлаған Мирас.

Ыңғайсыз жағдайдан Қадиша құтқарды.

— Жарайды, сабақтарыңа дайындалыңдар. Қонақтар дем алсын, тағы сөйлесесіңдер ғой.

Қонақ бөлме кең, жасаулы екен. Көк түс пен қызыл түс басым. Қабырғада да, еденде де даладай-даладай кілемдер. Қымбат теледидар, қымбат пианино. Хрустальдің неше түрі. Бақуат үйдің сыңайы.

— Алдымен жуынып-шайынып алыңыздар. Содан соң шәй берем. Содан соң бір-екі сағат дем алып алыңыздар, — Қадишаның жайдары мінезі, өзімсіп сөйлеуі қонақтарға жәйлі әсер еткен, ендігі жерде бұлар қысылған жоқ.

* * *

Әли адамдарды «жаман», «жақсы» деп бөлмейтін. Ол үшін адамдардың бәрі адам. Ал кейде біреумен шатасып келіспей қалатын сәттер болса, ол адамның жамандығынан емес, сол сәттің ыңғайсыздығынан деп білетін. Сондықтан да оның жанында еш жанға кек сақтау, жек көру дейтін болмайтын, сондықтан да ол бүгін ажырасқанына жарты жыл болған әйелімен түсінде көңілді кездесіп жүр екен.

Алтайдағы өз ауылы екен дейді. Ауыл желкесіндегі таудың бір алаңында жердің астынан сарқырап шыға келіп, жүз метрдей барған соң жердің астына қайта сіңіп жоқ боп кететін суы мол, ағысы қатты өзен бар еді. Жұрт оны — «Шайтан су» дейтін, суын ішпейтін. Соның жағасына жалғыз ұлы Ұлықбекті жетелеп келіпті. Желсіз қапырық күн, әкелі-балалы екеуі де алқынып барады. Сарқыраманың жағасына жата қалып ішпек болады, ағысы қатты су ауыздарына жұқпайды, алақандарын малып салқындамақ болады. Сынап сияқты қолға да жұқпайды. Әли ыза болып тұрып кетті. Баласы да тұрды. Екеуі қайтадан тізерлеп келіп, суға қайта бас қойды — мақрұм әрекет. Біреу бүйірінен түртті, қараса — әйелі, мысық көздері жылт-жылт етеді, бірдеңе ымдайды, әлдебір іске шақыратын тәрізі бар.

— Әй, айтарыңды ымдамай-ақ айта берсей,

Әйелі сөйлемейді, ымдап білдіреді. «Ана баланы жібер, ойнасын, біз екеуіміз былайырақ жүріп қайталық» дей ме, қалай.

— Ерікпеші, ей, Әлия, — дейді Әли, — ондайға зауқым жоқ.

Әйелінің аты Әлия еді, бұларды жолдастары «Әли—Әли» деп мазақтайды. Қызғылт көзі жылтылдап жақындап келді әйел. Күйеуінің иығына қол салды.

— Кетші әрі, сен-ақ өліп тұрады екенсің! — Әлидің үнінде зіл жоқ, көніп тұр. Ұлықбек ғайып болған, өзен де жоқ, тау да жоқ. Әли әйелімен әуре. Әлия бұны жетектеп алған, қалың жүзімнің арасымен келіп ашық алаңқайға шықты. «Осы жер». Екеуі көгалға отырмақшы еді, алаңқайдың арғы шетінде шалбарын түріп алған имек мұрын әлдекім балшық илеп тұр екен. Бұлар қолұстасқан күйі тағы кетті. Әлия әлденеге асығыс, демі жиілеп, күрсіне береді, есіней береді, оң қолымен жүрегін басып алған, Әлиді жетелей сүйреп келеді.

— Әй, сайтан, қолымды ауырттың! Жібер, өлемісің-ей!— деп күледі әйел. Әлия да күледі, сықылықтап, еркелеп күледі. Енді бұлар ескі бір бұзылған үйдің қасына келді — есік-терезе жоқ, «сносқа жататын үй екен» дейді Әли. Екеуі ентігін баса алмай біраз тұрды, сосын ішке кірді, үйдің іші ластау екен, қайта далаға шықты. Бұрыштан сақалды біреудің басы көрінді, әлгіні байқап қалған Әлияға тіл бітті.

— Мен анадан сұрап келейінші, отырып сөйлесетін ыңғайлы орын біле ме екен, білсе бізге көрсетіп жіберсін, — дейді. Дейді де Әлия ғайып болады. Әли әлі тұр, әлі тұр. Әлия жоқ. Үй артында қалың жүгері бар екен дейді. Оны бірақ Әли көрмейді. Сезді. Сол жүгерінің арасынан еркектер мен әйелдердің құпия сырлы күлкісі естіледі.

Әли дәл осы кезде оянып кеткен. Әйтсе де өзін өзі алдаусыратып біраз жатты, Әлия қайтып келу керек емес пе, түстің сюжетін көңілінде өрбіте түсіп аз-кем жатты да, анық оянды. Қасындағы төсекте Мирас жатқан, ол жоқ. Түн болыпты. Қонақ бөлме толған кісі, гу-гу әңгіме, бір-біріне кезек бере қоймайтын даурыққан дауыстар, қосарланып шыққан күлкі.

Ана бөлмедегі күлкімен Әлидің көңілі сай емес. Со жаққа бармаса, жатса осылай, жаңағы Әлияны қайта көрсе,

Ұлықбек қайда кетті, соны тапса. Өзі жүдеңкіреп қалған-ау, папалап Әлидің бауырына тығыла береді ғой. Іші ит жыртқандай, Ұлықбегін сағынды. Амал қанша, қайта барар жол жоқ. Шың басына шыққан сатыны өзі итеріп құлатқан. «Әли бір кетпейді, бір кетсе қайтып оралмайды. Қабанбай әулетіне біткен қасиет бір қисаймайды, қисайса қайта түзелмейді, мейлі жөн болсын, мейлі жөн болмасын, бәрібір айтқанынан қайтпақ емес».

Әлидің әдеті өзі туралы үшінші жақта ойлайды: «Кінә Әлиде емес, Әли отбасын бұзбауға барын салған. Қойсай деген, тыныш жүрсей деген, «шөптің басы жел тұрмаса қимылдамайды, көршілердің пыш-пышы тегін емес», — деген. Көнді ме, көнбеді. Әли іссапарға барып келген сайын көршілері көп жымыңдайды. Әли оған қалай шыдайды. Уәлидің талтақай семіз қатыны келіп, Әлиге жаны ашыған боп, Әлияға ұрысты емес пе? Әли кімнен кем, неге қорлайсың біздің елдің жігітін деп. Сонда Әли әйеліне жақ болған, талтақай семіз қатынды үйден қуып шыққан. Отбасы менікі, өзім шешем деген. Әлидің со жақсылығын ол түсінді ме, қойды ма? Түсінбеді, қоймады. Әли не істесін енді? Әр күн мас боп келіп айтты емес пе: — Ей, сен! — деп, — мына Ұлықбекті бақытсыз қыламыз ғой енді! — деп. Түсінді ме, қойды ма? Түсінбеді де, қоймады да. Сен маған жала жабасың! — деп жылаған жоқ па. Ақыры, Әли бір сапардан қайтқанда Ұлықбек айтып қойды ғой. «Азып кетіпсің ғой, не болды?» — дегенде, «Ұйқтай алмай жүрмін! — деді ғой жалғызы. — Ылғи бір дядя келеді. Мамам мені сенің кабинетіңе жатқызады. Мен жалғыз қорқам. Өздері спәлниді іліп алады» деп, Әлиде не кінә? Әли ішкіш болса екен, Әли ақша таппайтын болса екен, Әли жеңіл жүріске салынса екен, Әли қатыгез, арам болса екен. Әли дарынсыз болса екен, Әли атақсыз болса екен! Әли, сенікі жөн. Ұлың төртінші бітірсін, соттассаң да қолыңа алып ал. Сосын — жаз, жаз, жаз. Бұл өмірге келгендегі сенің миссияң — жазу! Жаз!»

Әли күрсініп қалып, аунап түскен. Саққұлақ Мирас естіп қалды.

— Ура, жолдастар, Әли оянды! — деп айғай салды. «Қап, ит-ай, бүлдірді-ау!»

— Әлаға, түр! Сен бүйтіп ұзақ ұйқтамаушы едің, тәтті түс көріп, соны қимай жаттың-ау, шамасы! «Өзінің

әулиелігі бар, сезіп қояды». Мирас жұлмалап жатыр. Жұрт естісін дегендей даурығып қатты-қатты сөйлейді.

— Тұрғын енді, тұрғын! Қонақтар сені күтіп отыр. Армандары сені көру, көру де өлу! Уля деген бір келіншек Әлиді көрген сәтте өлсем арманым жоқ! — дейді. Рас па, Уля!

Қонақ бөлмеден:

— Рас, рас! — деген әйел үні жетті. Іле-шала көңілді күлкі бүрқ етті. Әли ашуланарын да, ашуланбасын да білмейді.

— Тоқтасай енді, Мираға! Бара берсей жұртты дүрліктірмей. Мен жалаңаш шықпаймын ғой, жуынайын, киінейін.

— Жарайды, тез кел! — деп Мирас шығып кетті.

Содан бұл жуынып, киініп, жиын ортасына барғанша Мирас Әли туралы екі-үш анекдот айтып жұртты мәзмейрам қылғанға ұқсайды. Бұл келіп төрге, Мираның жанына жайғасқанда көпшілік бұған сүйсіне қарап, күле қарап қалыпты. Жұрт бұған қояр да қоймай «штрафной» ішкізді. Сосын Мамыржан Әлиге қонақтарын таныстырды. Әлидің байқағаны: ешқайсысының келуі тегін емес, осы үйге керек жандар. Мамыржан өзі қалалық сауда бөлімінде орынбасар. «Бір» деп қойды Әли. Шойын қарадан жоғары отырған және бір шойын қара қалалық атқару комитетінде сауда, транспорт бөлімінің бастығы екен. «Екі» деп қойды Әли. Екі шойын қарадан жоғарырақ жайғасқан жуан қара тексеру мекемесінде бөлім бастығы екен. «Үш» деп қойды Әли. Ең төрде отырған арық сары бұлардан үлкен бастық екен. «Төрт» деп қойды Әли. Мамыржан «сол үйдегілерді» де таныстырған: төртеуі де үлде мен бұлдеге оранған, саусақтары сығылысқан алтын, құлақтары да үзіліп кетпей әрең тұр, мойындарын қия келіп төсті баса құлаған салмақты тастар және бар. Төртеуі де елуінші жылдардың соңы мен алпысыншы жылдардың басында бой жеткен болар, сол кездегі қоқима шашпен қалыпты. Мамыржан Әлиді «официально» таныстыруды міндет көрді. «Біздің құрметті қонағымыз» деп бастап егжей-тегжейлі таныстырып жатыр. Екеуінің интернатта бірге оқығанын айтты, «ол кезде балалардың ішінде ең кішкентайы, ең әлсізі еді, бұны мұндай мықты боп кетеді деп кім ойлаған»; Әлидің қанша кітабы шыққанын айт-

ты, «біздің үйде төртеуі де жинаулы, газет-журналдарға шыққан әңгіме-мақалаларын жібермей оқып тұрамын, әсіресе, Қадиша жібермейді»; соңғы жарты жылдан бері бұның Алматыдан кетіп қалып, Тасқалада облыстық газетте қызмет істеп жүргенін айтты, «кейбір себептермен, бірақ астанаға қайтып кететіні белгілі ғой... Бұлар қарап жүрмейді ғой, өмір зерттеп жүреді».

— Өмір зерттеп жүр?! Қызық екен, онда, қайын боларсыз, әлде құрдас боларсыз, мені зерттеңізші! — деп Уля атанған келіншек жылмандап кеп Әлидің қасына отыра кетті.

— Оу, жаңа ғана маған зерттетем деп отыр едіңіз ғой?

— Бұл қайнымның сізден артық жері — бойдақ екен.

— Қап, астаналық жігіттер, мұнда тірі күйеуі отырғанда, екеуің жалғыз әйелімді бөліп-жара бастадыңдар ғой.

— Сен тыныш отыр, зерттеу қолыңнан келмейді сенің!

— Қап, мынау құртты-ау!

— Өзіңе де сол керек, өзіңнен он бес жас кіші қызға үйлен деген кім бар еді саған?

— Оның рас. Отырмыз ғой, міне, өзімізбен бірге қартайған келіншегімізбен. Бұларға ешкім қызықпайды.

— Неге қызықпасын, қызықтырғымыз келсе, қызықтырамыз ғой.

— Әне, әйтпесе!

— Уля бәрімізден жас, сол бастап берсін деп отырмыз. Сосын қайындарымыз бізді де зерттейтін шығар. Біздің өміріміз де бір-бір роман.

Бүгін мұнда жиналған бес отбасы көп жылдан бері аралас-құралас тұратынын Әли сезді, «түсінікті» деп қойды.

Әли жалғыз өзі үш-төрт сағат сөйлеуге бар, бірақ ұшқыр тіл, қағытпа қалжыңға жоқ, сондықтан да дастарқан басындағы өзіл-оспақ әңгімеден шет қалды, сондықтан да көңілі бұзылды, сондықтан да баса-баса тартып жіберді, сондықтан да өзімен-өзі «сөйлесіп» кетті.

«Мираға нағыз ит қой, ит. Әйел затын көрсе көзі жанып кетеді. Бүгін көңілді де болады, өлең де айтады, билейді де! Мына өзі сияқты Уляны көргесін жайнайды енді. Осында ылғи еркектер отырсыншы, тіс жармас еді. Өзі де көңілді кезінде сұлу болып кетеді. Мынау Уля іздегенге сұраған, Әлидің қасына отырып, Әлимен қалжындаған болады. Әлидің ондайға жоқ екенін бірден сез-

ген ғой. Күйеуі менімен қалжыңын кешіреді. Мираспен қалжыңын кешірмес еді Соны біледі, сұм. Әлиге қарап айтылған сөз — Мирасқа арналған. Мирас та «жеңгелер» дейді, «лері» өтірік. Оның да бар ниеті Уля. Әй, оңбайсың-ау, Мираға, оңбайсың! Көшеде екі қыз кездесе, соның тәуірлеуіне табанда ғашық бола қаласың. Ертең-ақ Уляны ұмытасың, тағы бір Уля шығар алдыңнан! Әй, Мираға, итсің-ау, итсің!

Уля Мирасқа «өлең айт» деп жабысты. Мирас «бәріміз қосылып айтайық» деді. Қазір бәрі «Қаламқасты» айтып отыр.

«Жұртпен бірге айтып даусын баптап алмақ, содан бір шырқамақ қой! Әй, Мираға, қусың-ау! Уляның күйеуі мына шойын қара. Жасы көп болса қырықта. Шашы ағарған. Он бес жас кіші. Сонда әйелі жиырма бесте делік, қыз сияқты. Белінің қайқаюына қарағанда мектепте гимнастикамен айналысқан. Әдебиетті көп оқыған, романтик болар. Осыны бір жерде жолдас Әли көрген сияқты. Ә-ә, жапон қыздарының суреттері болушы еді, аударып қалсаң көзін қыса қоятын. Мынау дәл соның өзі. Көзі күлімдеп тұрғанымен отбасында адал шығар, жұрт туралы жаман ойлауға болмайды, жолдас Әли!»

Жаңа әзірде ғана сіресіп отырған шойын қаралар мен жуан қаралар өзгеріп кеткен — бұл отырғандар мықты-мықты қызметкер емес, оқушы бала дерсің; әрқайсысы-ақ қызына-қызына әндетіп отыр.

* * *

Мирас пен Әли екі түрлі, бір-біріне сорпасы қосылмайтын жан. Мирас ақыл мен сезімді қатар ұстап ұштастыра білетін, ол көргенін, білгенін, естігенін жаза бермейді, жаза алмайды да, ал мың көргенінен бір көрініс жасайтын, мың естігенінен бір қорытынды шығаратын, мың білгенінен бір шындық ашатын Әли болса қиялы шабан, анализге жоқ. Әлидің миы жақсы фотоаппарат әрі магнитофон тәрізді, көргені мен естігенін айна қатесіз қағазға түсіре біледі. Сондықтан да көп жазушының ішінде екеуі дос, бір-біріне бақас емес, жазушылық жолдарының екі басқа екені аян.

Мирас еш жерде қызмет істемесе де бойын сақ ұстайды, қоғамдағы өз орнына мән береді, көптеген коллегия-

лар мен ұйымдардың мүшесі, ел қыдыруы да көп, шетелдерге де жиі шығады, үлкенді-кішілі жиын-жиналыстарда әлсін-әлсін сөз сөйлеп, елдің-жердің тарихы, шаруашылық, көпшілік мұқтажын жоқтап газет-журналдарда мақала жазудан жалықпайды. Әлиге ондай қылық жат, мән бермейді, қызықпайды да қызғанбайды. Әйелімен бірге тұрған кезде Мираның пәтерінің кендігі мен маркалы «Волгасы» ғана бұған күйік болған. Онда да Әлия қайта-қайта көзге шұқып, «ананы қарашы!» дей берген соң; Әлидің өз басы ондайдан жоғары.

Қиял шабандығы Әлидің тағдырына да тұсау болмай қалған жоқ: әйелі Әлияны қалай алғаны есінде анық сақталмаған. Ол кезде қарны томпайып тамақ ішпеген, қатырма шалбар кимеген жетімек студентке Әлияның бақуат ата-анасы көп қарайласқан, қолбала ғып ұстаған, мүмкін сол себеп болған шығар, әйтеуір Әлияға тап болды. Соңғы курсте оқып жүрген жиырма төрт жасар жігіттен сауда техникумының бірінші курсына жаңа түскен он тоғыз жасар Әлия тәжірибелі еді. Қиял шабандығы Әлиді бүгін де сүріндірді; ол ө деп көргенде-ақ Уляны ұнатқан, бірақ оны өзі білмейді, келіншектің «Неге алмай отырсыз?» «Неге өлең айтпай отырсыз?» «Неге көңілсіз отырсыз?» деген сияқты ілтипат сөздері жанына жағып-ақ барады, хорға қосылғанда даусының нәзік те әдемі екенін аңғарған. Мирас «ауылдың алты ауызы» деп қолқалап қоймаған соң Уля Сыдық Мұхамеджановтың «Айлы түн» аталатын әнін айтып берген.

Екі ғашық
Қол ұстасып
келе жатыр оңаша, —

дегенде Мирас қосылып кетіп еді, үндері — бірі сыңғырлап, бірі күмбірлеп — тым әсем шықты. Әли өнге сүйсініп отырған, ән аяқтала бере Мирас пен Уляның бір-біріне елжірей, езіле қарағанын байқап қалды да, көңілі күйзеліп кетті. Содан бұл үйдегі жиын қызған сайын Әлидің көңілі суына берді, мұздай берді. Мирас жеке-дара ән салып еді, көпшілік қолпаштай қол соққанда бұл «дұррыс» деп рюмкесін босатып қойды. Мирас пен Уля қосылып ән салған, көпшілік қошеметтеп қол соққанда, бұл «жаррайсындар!» деп тартып жіберді. Мирас жұртқа би билетіп еді, бұл «аз-за-маттар» деп жұтып салды, ақыры, не ке-

рек, халайық орын-орнына отырып бұған тост кезегі келгенде: «ел» деген сөзден бастады да, ел дегеннің қандай мәні бар екенін түсіндіре келіп, елді ұмытуға болмайтынын айтып, отырғандардың ел қамын ойламайтындарын айтып, «оңбағансындар, желөкпесіндер, өз қара бастарыңнан басқа қамдарың жоқ! Мен мұндай жерде отыра алмаймын!» — деп, дастарқанды бір қойып, далаға атылып шықсын.

Үйдегілер қоса шығып, жалынды-жалбарынды, «сенікі жөн, біздікі жөн емес, түзелеміз» деді, бірақ Әли көнбеді, кетіп қалды.

Мамыржанның екі ұлы оны қонақ үйге жеткізіп салған.

* * *

Қонақтар тараған соң Мамыржан көпке дейін ұйқтай алмады. Дөңбекшіді, күрсінді. Дастарқанды жинап, ыдыс-аяқты жуып Қадиша да көп күйбеңдеген. Ол келіп жатқанда бұл аз ғана сәт тына қалды да ол ұйқтады-ау дегенде қайта дөңбекшіді, қайта күрсінді. «Астанада жолдастар келді — ол жақсы, соларды желеулетіп осындағы керек адамдарды үйге шақырдық — ол жақсы, дастарқанымыз мол болды — ол жақсы, кеш көңілді өтті, біздің бұл Өртас қаласында жұрт жиналғанда өлең айтып, би билеу салты жоқ, сол болды — ол жақсы. Әли мас боп қалып, оқыс сөздер айтты — ол жаман, бірақ кешіріледі — қонақ. О жағының бәрі — дұрыс!»

«О жағын» ойласа Мамыржанның көңілі орнықты. Алаңдатып тұрған жәй басқа — тап қоштасар жерде Мирас: «Ертең сағат он бірлерде қонақ үйге кел, бірінші хатшы мен төрағаға бірге барамыз!» — деді. Мамыржанды күйзелткен жағдай сол.

«Мен қалай барам оларға, не деп бармақпын. Шақырмаса, үлкен кісілердің алдына жетіп бару — дұрыс емес. Шақырғанның өзінде де қалтырап, дірілдеп әрең кіреміз. Қой, бармаған дұрыс Ауырып қалдым дермін Мирас пен Әлиге».

Сондай шешімге келіп жүрегі орныққандай болады, жаны тыныш табады бір сәт, бір-ақ сәт. Күдік құрты қайта қозады сосын. «Бұ кісілер ғой — сыйлы кісі, астанада келген. Қала басшылары оларды қайтсе де құрметпен қарсы алады. Жолдастар түсіндіреді — біздің досымыз дейді. Альберт Исаевич пен Омар Балапанұлы ойланып

қалады. Мирас пен Әлидің Алматыда сүйеніші жоқ деп ешкім айта алмас. Бар ғой, көп қой, әйтпесе том-том кітапты қалай шығарады? Жазушы болып, тегін ақшаға кенелгісі келетіндер жеткілікті. Значит, бұл арада қолтоқпақ мықты — киіз қазықтарын жерге қағып беретін. О жағын Альберт Исаевич пен Омар Балапанұлы сезбес деймісің, сезеді Бұл — дұрыс».

Дұрыстан кейін бұрысы тағы қылтиып көріне қалады. Дұрыс пен бұрыс Мамыржанды оң жамбасына бір алып ұрады, сол жамбасына бір алып ұрады, ақырында шаршап, титықтаған көңілде «қайтсем екен» деген бір сұрақ қана қалды. Бұзылған патефондай ол соны қайталай берді, қайталай берді.

* * *

Альберт Исаевич облысқа кеткен екен, бұлар Омар Балапанұлына тартты. Қалалық партия комитеті мен атқару комитеті Ленин алаңының тау жақ бетінде жаңа салынған бес қабат үйге орналасқан. Сол бір еңселі кеңсені көргенде Мамыржанның жүрегі дір ете қалатын. Алаңның арғы бетінен бергі бетіне жеткенше оның көңілі қобалжып, құты қашатын. Екі жолдасына аңдап қарап еді, олар былқ етер емес. Екеуінің түрі де жып-жинақы, түнімен ішкені білінбейді, Әли костюм өзгертіпті, кигені қоңыр жолақ, галстук салмайтын жұқа жүн көйлек, жұқалау шашын екі жарған, жүрісі ширақ — жаңа әзірде ғана суық ванна қабылдағанын Мамыржан көрген. Алтайда ағаштың қанша және қандай түрлері өсетінін Мирасқа түсіндіріп келеді, түнде түк болмағандай. Бойы онша ұзын болмаса да, сирағы ұзын, жауырыны қақпақтай, сыртынан қарасаң жүрісі қайқаң-қайқаң етеді. «Интернатта жүргенде кіп-кішкентай шілтік сары еді. Бұны адам болады дегенді кім ойлаған. Көрінгеннен таяқ жеп, көрінгеннің портфелін тасып жүруші еді. Енді қара, бұл да кісі болды. Болсын — ол жақсы, өзі әп-әдемі жігіт, осыны менсінбей жүрген қандай қатын. Ол — жаман».

Кеңсенің алдындағы тепкішектерге көтеріле бергенде ой жүйесі шорт үзілді. «Құрыдым!» Сәл кідіріп қалды, бар кейпі бұрылып алып қаша жөнелердей.

— Жүр, жүр!

— Неғып тұрсың!

Мирас пен Әли бұған таңқала қарап қалыпты. Амал жоқ алға басты — «Омар Балапанұлы қатты адам — сіз неғып жүрсіз, қызметіңізге барыңыз десе өлім-ау. Қап! Өлген жерім осы».

Мирас сезімтал, бұның халін байқап қалса керек.

— Жүр, саспа! — деді, — Өзім түсіндірем! «Енді тәуекел, болар іс болды. Жаман болды!» Екінші қатардағы қабылдау бөлмедегі хатшы қыз ұшып түрегелді. Мирас:

— Біз... — дей беріп еді, қыз:

— Білемін, Омар Балапанұлы сіздерді күтіп отыр! — деп лып-лып етті. Мирас бұл арада Мирастығын істеп қызға қадала қарап қалған, қыз қып-қызыл боп ұялып, теріс айналуға мәжбүр. «Иә, Құдай, сақтай гөр!»

Қалалық Кенестің төрағасы бұлар кабинетке кірер-кірместен тұрып келіп алдарынан шықты.

— Ал, саламатсыздар! Менің атым Омар. Төрлетіңіздер, қош келіпсіздер.

Мирас пен Әли де өз аттарын атаған. Омар бұлармен күліп тұрып жарқын амандасты да, Мамыржанға жөй ғана қол ұшын бере салды.

«Құдайдың ұрған жері тап осы! Жақтырмады! Құйысқанға қыстырылып нем бар еді!» Омардың алдындағы екі мамық орындыққа екі қонақ жайғасты. Мамыржан отырар-отырмасын білмей тік тұрып қалған, Мирас кабинет иесінің алдын орап:

— Отыр, Мамыржан! — деп қалды. Мамыржан қипа-лақтап барып шеткеріректен орын тепті — «Біттім! Отыр да демеді-ау! Шығып кету енді ыңғайсыз». — Үлкен кеңселерге арналған ұзын столдың жылтыр бетін шұқылаған күйі мелшигеннен мелшиіп отыра берді, отыра берді. Төраға мен жолаушылар арасында әңгіме ұзақ болды. Мамыржанның құлағы сонда, көңілі қапаста.

— Иә... тағы да — қош келіпсіздер.

— Рақмет.

— Рақмет.

— Біздің бұл шалғайдағы қалаға жазушылар ат ізін салмаушы еді... Олар көбінесе ауыл-селоны айналдырады. Ауылды жазу оңай ғой.

— Рас айтасыз, біз де өндірісті жете білеміз, жазып тастаймыз, қиратамыз дей алмаспыз.

— Бұл жағынан Мирастан гөрі мен махрұммын.

— Бұларыңыз дұрыс екен.

«Бұларды да менсінбей, кекетіп отырған жоқ па?»

— Дұрыс екен дегенім — шын мойындағаныңызды айттам. Кейде бір журналистер келеді. Екі-үш күн жүреді де жазамын, қиратамын деп кетеді, содан «аллауакпар».

«Мына кісінің аллауакпары несі?»

— Кейбіреулері бірдеңе жазған болады. Бірақ іші толған цифр, өндірістік есеп. Бухгалтерия. Жә-ә, кешіріңіздер, келмей жатып дауласып кеттік-ау. Қайда түстіңіздер?

— Рақмет, қонақ үйіне.

— Жайлы бөлме берді ме?

— Екеуімізге бір люкс.

— Қап, ұят болған екен-ау! Қазір звонить етейін. Ало, Иван Никифорич, сен өзің кітап оқисың ба!.. Әй қайдам, күмәнім бар... оқитын адам ұйтпес еді... Алматыдан келген екі жазушыны бір бөлмеге тықпас еді... Мен саған анықтама бюросы емеспін ғой, рас па? Олай болса қонақ үйінің директоры саған бағынады ғой, содан білерсің. Тездет. Маған хабарла.

«Бочаров та таяқ жеп қалды. Оған сол керек. Сылбыр сорлы!»

— Бүгін келдіңдер ғой?

— Жоқ, келгенімізге төртінші күн.

— Қалайша?

— Ы-ы-ы... Біздің бір өз басымыздың шаруасы бар еді, соны тындырып.

— Жә, жарайды, ұлықсат етсеңіздер, мен тәртіп бойынша қаламыздың жайымен қысқаша ғана таныстырып өтейін.

«Иә, шүкір, Омар Балапанұлы мені біржола ұмытты ғой! Бұл кісі қала туралы сөйлесе қозып кетеді. Ашуында ұмытар маған деген».

— Қаламыз жас, жетпіс бесінші жылы жиырма бес жылдығын тойламақпыз. Қазір жиырма үште. Менен он үш жас кіші.

— Мына Әли екеуімізбен құрдас болып шықтыңыз!

— Өзім де сезіп отырмын. Ол жайында кейін айтатын әңгіме бар. Жә, жарайды. Қаламызда сексен жеті мың халық тұрады, және қалалық кеңеске қарайтын бір жұмысшы кенті мен тоғыз ауылдың халқын қоссақ — жүз мың адамның тағдырын ойлауымыз керек.

— Ол қалайша?

— Бұл бір қызық жәй. Біздің қаламыздай қала Совет Одағында отыздан аспайды. Менің, мысалы, бірінші орын-басарым екеу, біреуі — қала шаруашылығы бойынша, біреуі — ауыл шаруашылығы бойынша.

— Қызық екен.

— Қызық. Кезінде қаланы ет, сүт, көкөніс, жеміспен қамтамасыз ететін тоғыз қосалқы шаруашылық құрылған. Солар өсіп кетті. Қазір кеңшарға бергісіз. Кеңшар деп атасақ, облыс алып қоятын болғасын қосалқы шаруашылық деп ұстап отырмыз, зато тоғыз ауыл қаланы асырайды, қала олардың бар мұқтажын өтейді.

— Қызық екен.

— Қызық, зато біздің қалада ет, сүт, көкөніс, жеміс басқа қаламен салыстырғанда көп арзан.

— Қызық екен.

— Қызық. Жә, жарайды, қаладағы негізгі өндіріс — түсті металл комбинаты. Одақ көлемінде өндірілетін түсті металдың төрттен бірін біз береміз. Ар жағын өздеріңіз есептеп, көкейлеріңізге тоқи беріңіз!

— Тамаша!

— Рас айтасыз!

— Ал енді өзіңіз туралы айтыңызшы!

— Өзім туралы не айтамын?

Мамыржан еріксіз бас көтеріп қалып еді: «Құдай-ау, Омар Балапанұлы тіпті бала екен ғой!» деген ой жарқ етті. Төраға абыржып отыр екен, көздері жәутендеп кеткендей болып көрінді Мамыржанға.

— Мәскеудегі түсті металл институтын бітіргесін осында келдім. Бір жыл жұмысшы болып істедім, бір жыл инженер — смена бастығы болдым, бес жыл комбинаттың бас инженері болдым, жиырма тоғыз жасымда қалалық кеңес төрағасы болып сайланғам: содан бері, міне, жеті жыл, қызмет етіп жатырмыз.

— Оның бәрі анкета ғой.

«Астапыралла, мынау Әли бүлдірді-ау. Омар Балапанұлы ашуланып қалатын шығар».

Омар Балапанұлы мырс етіп күліп жіберді.

— Әрине, анкет! Сіздер, немене, мен туралы жазатын ба едіңіздер?

— Мүмкін! — деді Мирас.

Омар Балапанұлы тағы да мырс етті.

— Ол мүмкін емес! Біз сияқты қызметкерлер туралы жазу мүмкін емес. Әдебиеттен аздап хабарым бар. Мысалы осы екеуіңізді де оқығанмын. Әдебиетке біз кейіпкер бола алмаймыз. Өтірік кішіпейілсіп отырған жоқпын, қайта жұрт мені тым қатал, өркөкірек, тікбақай санайды. Мына Мөкең біледі ғой!

«Мөкең» деген сөзді естігенде Мамыржан селк ете қалды, қып-қызыл болып кетті.

— Рас қой, Мөке?

— Рас... — Не айтқанын өзі де аңғармаған, сөл ғана басын көтеріп еді, Омар Балапанұлы бұған тесіле қарап отыр екен. Мамыржанның құлағы шуылдап, көзі қараяуытты. Омар Балапанұлы «жарайды, сені қойшы» дегендей қабағын білінер-білінбес шытты да теріс қарап кетті.

— Міне, естідіңіздер ғой, мен қатал адаммын, ал қатал адам өтірік көлгірсуді білмейді.

«Масқара, масқара! Біттім! Рас деп қалай айтып қалдым? Енді тұқымымды тұздай құртады, бордай тоздырады, қаңғытып жібереді. Қап, мына екі атаңа нәлетке еріп нем бар еді. Қап!»

Мамыржанның дәл қазір Мирас пен Әлиді атарға оғы жоқ. Көкірегі толған өкініш, басы толған сұрақ: «енді қайттім?» Құлақтары қалқайып, бет жүндері үрпиіп, шашы тікірейіп алған. Жан тапсырар сәттің кейпі. Енді ол бұ кабинеттегі өңгімені естіген жоқ, аналарды көріп те отырған жоқ; қырыққа келгенше тірнектеп жинаған дүниемүлкі, қырыққа келгенше бар өмірін сарп етіп бағып-қаққан бала-шаға, үй іші — бәрі мақұрым болғандай, ақырын омырылып қирап бара жатқандай. «Бітті!» Омар Балапанұлы бұған қарай жүріп келеді екен, ойы үзіліп кетті, «бұ тағы не сұмдық?», жо, бұрылып кетті, тағы бұрылып бұған қарай жүрді. Бұған қарап жымыды ма, қалай? Омар Балапанұлы кабинеттің дәл ортасына тұра қалды да:

— Енді сіздерге сұрақ қоюға бола ма? — деді.

— Сұраңыз.

— Сұрағым сізге, Мирас.

— Сіз демей-ақ, сен дей бермейсіз бе, құрдас екенбіз.

— Шыдаңыз, екі минуттан кейін «сен» дермін, өзірше «сіз».

— Сұраңыз.

— Ініамұм —

— Мың да тоғыз жүз қырық төртінші жылы қыркүйектің бірі күні... сіз... Көкөзек ауылындағы «Ақ там» аталатын жеті жылдық мектептің бірінші класының есігін аштыңыз ба?

Мирас жауап бере алмай қалды.

— Бірінші класқа бес-ақ бала жиналды, рас па?

Мирастың үні о дүниеден шыққандай:

— Рас.

— Ендеше сол бес баланың біреуі сен болатұғынсың, біреуі ментұғым!

Мирас орнынан қарғып тұрып, қатты да қалды:

— Тоқта, тоқта! Балапан... Балапан!. Ауылдың шетінде ескі үй бар еді, ол үйдің алдында биік-биік екі шынар өсетін. «Балапанның үйі» деп жұрт қатыспайтын.

— Дәл өзі!

— Тоқта, тоқта. Сен өзін есімде жоқсың.

— Зато мен сені бірден таныдым. Кітаптарыңды оқығанда «сол емес пе екен» деуші едім. Бағана кіріп келгенімде бірден таныдым.

— Ал сен менің есімде жоқсың.

— Ол түсінікті ғой. Сен бұзық болатұғынсың. Қорланғанның есінен зорлықшы шықпайды, зорлықшы қорланғанын ұмытып кетеді, өмір заңы солай.

— Тоқта, тоқта! Ой, бауырым, келші!

Сұңғақ бойлы екі сұлу жігіт кабинет ортасында құшақтаса кеткенде Мамыржан еңкілдеп жылап жіберді.

Неге жылағанын өзі де түсінген жоқ.

Енді екеуі басқа жұрт бар-ау деп ойлайтын емес, бүкіл әлемді ұмытқан балалық шақтың қызық елесін қуалады да кетті; анау есінде ме, мынау есінде ме, сонда сүйткеніміз-ай, бүйткеніміз-ай деген сияқты таусылмас жыр сонары басталды да, толастамай қойды. Бірі қала басқарған, дүйім елдің ағасы екені, бірі елге танымал азамат екені жадында жоқ; каникулдан кейін кездескен екі бала дерсің. Әли анда-санда сөзге араласпақ болады, бірақ бөйгеге қосыла беріп омақасқан мәстектей дүбірден шығып қалады. Қысылғаннан темекі тартты, кеңсе ішінде арлы-берлі жүріп те алды. Мамыржан болса өз-өзіне енді-енді келгендей, мына екеуі шүйіркелесе түссе екен деп тілейтіндей. Олар жақындасса бұған келер пайда бар сияқты. Омар мен Мирас уақыт дегенді ұмытқан, хатшы қыз келіп:

— Омар Балапанұлы үзіліске шығуға рұқсат па екен? — дегенде ғана сағатқа қарап:

— О-у-у, сағат бірден кетіпті ғой! — деп күліп жіберді. — Бара қойыңыз. Ал біз қазір аз-мұз шай ішіп алайық та, өндіріс аралайық. Алдымен шахтадан бастармыз. Өзім алып жүрем, өзім аралатам. Менің де шахтаға түспегеніме көп болып қалып еді...

Бұлар бәрі орындарынан тұрып кабинеттен шығар сәтте Мирас Омарға күле қарап:

— Сен мына Мамыржанды білесің бе? — деді. Мамыржанның жүрегі қысылып кеткендей еді. Омар:

— Е-е, білмей! Өзіміздің кадр ғой! — дегенде Мамыржанның көзіне тағы да жас үйріліп қалған.

— «Е-е, білмей, — деді-ау, — өзіміздің кадр! — деді-ау... Айналайын Омаржан, мына қонақтардың алдында беделімді бір көтеріп тастадың!».

Осында жеке бір бөлмеге Омар түстік өзірлеткен екен, бұлар соны ішті; тағы-тағы көп әңгімелер болды. Әли Мамыржан екеуінің интернатта бірге жатқанын, сонда бастан кешкен хикаяттарды айтты, кейбір күлкілі сәттерді еске алды. «Мына осы отырған Мамыржан» өзін талай сабағанын айтты. Соның бәрі Мамыржанның жанына жаға түсті, өзі шешіліп сөзге араласа алмаса да, рақаттанып көңілді отырған. Қала басшысының алдында көсіле сілтеу қиын, тәртіп сақтау жөн, өзі туралы әңгіменің кезінде сыпайы ғана күліп, қызара түсіп, қысылып отырған, түстіктен соң бұлар далаға шығар мезетте Омар:

— Ал қазір үшінші шахтаға барайық. Мәкең екеуіміз сіздерге жер астын көрсетейік. Біздің комбинатқа қарасты алты шахтаның бірі — онда апаратын себебім — бұрын өзім сонда жұмысшы болғам, — дейді.

Мамыржанның миында бір от жарқ ете қалды. «Мәкең екеуіміз жер астын көрсетейік» деген сөздер үлкен-үлкен әріптермен жалқындап жазыла қалды: «Жер асты», «Мәкең екеуіміз». Мамыржан қазір тұз бен қантты қатар жеген адамдай, «Мәкең екеуіміз» деген сөз бойын ысыгып, демін тарылтып барады, ал «жер асты» деген сөз жүрегін мұздатып, ақыл-есін шәт-шөлекей етіп тұр. Осы жұмысшы қаласында қаншама жыл өмір кешсе де Мамыржан жер астындағы шахта түгіл комбинаттың өзін көрген емес. Мамыржанның маңдайынан тер бүрқ етті; «масқара болдым, құрыдым!».

Содан дозақ басталсын да кетсін; Мамыржан өмірінде мұндай қиналмаған шығар; бұлар Омардың судай жаңа ақ «Волгасымен» шахтаға тартты, жол бойы Омар шахтаның күндік нормасын, түсті металдың қанша түрі шығатынын, қанша мың адам жұмыс істейтінін, қандай-қандай атақты адамдар жұмыс істейтінін, бастықтары кім екенін әңгіме етіп отырды; Мамыржан болса «енді қайтіммен» отырды, «Омаржанның алдында масқара болып, сыр беріп қалам ба? Шахта деген бөле, кісі өлімі болып тұрады деуші еді... Тірідей жер астына қалай түспекпін?» деп отырды; бұлар шахта басқармасының үш қабатты еңселі кеңсесінің алдына келіп тоқтады, кеңсе алдында бес-алты адам күтіп тұр екен, тапалтақтау келген қызыл шырайлы жуан жігіт топтан бөлініп шығып, етжеңді адамдарға тән шапшаңдықпен кеп машинаның екі есігін де ашып үлгерді: — «қош келіпсіздер!» — деп айғыр тістерін ақситып тұр; шахта бастығы сол екен, оның да ат шаптырым кабинеті бар екен, ұзын столға алма, жүзім, минерал су қойылған, қымбат-қымбат сигареттер шашылған, шахта бастығының аты Оразхан екен, қонақтар жайғасқан соң тағы да бір «қош келіпсіздер» деп алып, күле отырып қасындағы серіктерін атап өтті, бас инженер, орынбасар, партия ұйымының хатшысы, комсомол ұйымының хатшысы, жергілікті комитет төрағасы; сосын шахтаның тәулік нормасы, ай нормасы, қанша адам істейді, кімдер істейді, қанша қызыл ту жеңіп алынды, оның қаншасы көшпелі, қаншасы мәңгілік — сол айтылды; Мамыржан болса — өзімен өзі әуре, бір сөз құлағына кірер емес, «енді қайттім!» дей береді, «несіне қорқамын, бала емеспін ғой» деп, өзін-өзі жұбатқан болады.

Оған дауалар көңіл жоқ, тұла бойы қалшылдап, екі тізесі дір-дір етіп, шоршып кетіп отыр, жер астынан қорқып отырған жоқ, жер астында ұят қылық көрсетіп алам ба деп қорқып отыр. Сосын бұлар шахтер киімін киді; далаға шықты, аула ішін аралап барып, шағын бір үйге кірді, үйдің дәл ортасында төрт бұрышты темір қапас, торкөз есігі ашылды, тығыршық директор: — Ал кіріңіздер! — деп иіліп тұр, — бұрын шахтаға түсіп көріп пе едіңіздер? — Көргенде қандай! Мирасқа да, Әлиге де үйреншікті жәй екен, бүкіл өмірлерін жер астында өткізгендей бәрін біліп